

JASNA MARKOVIĆ
Zagreb

POSVETA SA ZEMLJOVIDA HRVATSKE
STJEPANA GLAVAČA IZ 1673. GODINE

*DIE WIDMUNG AUS DER LANDKARTE KROATIENS
VON STJEPAN GLAVAČ AUS DEM JAHR 1637*

Im Text wird die Widmung in der Landkarte Kroatiens von Stjepan Glavač analysiert. Der Autor betont den Wert dieser Dedikation, da sie die Umstände, unter denen die Landkarte Kroatiens entstanden ist, näher erklärt.

Govoreći o značenju pojave zemljovida, čiji je autor Stjepan Glavač, možda nam najvjerodostojnije zvuče riječi samoga autora, koje je on izrekao u svojoj dedikaciji (posveti), povećem tekstu koji je smjestio u lijevi gornji ugao svoga zemljovida. Tko nam, naime, može bolje i pobliže razjasniti okolnosti koje su dovele do izrade ovog zemljovida od njegova autora? Prijevod teksta ove posvete glasi:

Presvijetlom i preuzvišenom gospodinu, gospodinu Martinu Borkoviću, milošću Božjom i Apostolske Stolice biskupu zagrebačkom itd.

Najodličnijemu i presvijetlom gospodinu, gospodinu knezu Nikoli Erdö-diju, moslavačkom itd. namjesniku.

Presvijetlima, uglednima i veličajnama, preuzvišeima kao i uzvišenima, izvrsnim i plemenitim staležima Kraljevstva Slavonije i Hrvatske, predragoj gospodi uglednicima, pozdrav.

Kada pomislim da sve susjedne pokrajine imaju izrađene zemljovide (kako su me dijelom poučila iskustva s putovanja, a dijelom vjerodostojne veze s učenim ljudima iz tih područja), jedino je opis naše Domovine sastavljen tako površno da jedva u sebi nosi neku istinitu predodžbu. Jer u njemu

se mnogo toga nalazi na pogrešnom mjestu, mnogo toga, spomena dostojno, izostavljeno je, mnogo pak toga nagurano je na smiješni način; da prešutim mnogo ostaloga, dovoljno je vidjeti kako se zaključuje da su Agram i Zagreb dva grada, međusobno udaljena dvije milje, što uopće nije točno, već je razlika samo u tome da je jedno ime njemačko, a drugo latinsko. Kažem, kada sam to vidio, pravom ljubavlju prema našoj Domovini potaknut odlučio sam svim svojim snagama uništiti ovo zlo, i to još gorljivije, kada sam uočio kako pokušaji nekih drugih, započeti još prije petnaestak godina, vrlo malo odgovaraju našim očekivanjima. Jedan je, obuhvativši na svome zemljovidu Varaždinski generalat, dosta dobro ucrtao granične utvrde, ali unutrašnjost Domovine više je naskicirao nego točno popunio. Drugi je pak obuhvatio (čitavu) Domovinu, ali osim što je mnogo toga važnoga ispustio, više toga je sa zapada premjestio na istok i obratno, a ujedno je i griješio u razdaljinama do dvije milje, što se ponajviše može zamijetiti na onom prostoru koji leži između Karlovca i Bihaća. Zasižno nisam samo ja, već i ostali ugledni ljudi u ogulinskoj utvrdi, proučio taj zemljovid i položaj mjesta, te prema onome što smo mogli vidjeti, zaključismo da ne postoji gotovo niti jedno mjesto, koje nije podosta pomaknuto sa svoga pravog položaja. Dakle, da saberem, nisam se primio ovog posla samo zato da se odredi pravi položaj pograničnih naših utvrda, nego ujedno i turskih. Da to postignem, nisam imao baš nikakvu vrstu pomoći. Da mi je bilo moguće pregledati Buzinsko polje i područje od Zrina do Kostajnice, da sam se dotakao crte Bihać-Podzvzd i druge obale rijeke Bune sve do podnožja bosanskih planina i do Senja, smatrao bih da mi se u prikazu turskih krajeva potkralo vrlo malo grešaka: no i sada ne vjerujem da se mogu naći značajnije pogreške. Iako nisam baš sve vidio vlastitim očima, ipak ni od kojeg područja nisam bio suviše daleko, a i uvijek sam uza se imao domaće mudre ljude, koje mi zovemo "harambašama", koji su usmjeravali moja zapažanja.

Druga mi je briga bila (koliko se to uopće može) iz prošlosti uskrisiti spomenike pobožnosti naših predaka, to jest navesti sjedišta župa, a da to što lakše i izvrsnije obavim, dopustio mi je presvijetli i preuzvišeni gospodin, gospodin Martin Borković, biskup zagrebački (neka mu Bog dade još mnogo godina na slavu svoju i na dobrobit naše Domovine) da pregledam katalog triju (njegovih) predšasnika, ovjeren pečatima spomenutoga uzvišenoga Kaptola, u kojem su gotovo oko 250 godina unatrag popisane sve župe i imena svih tadašnjih dobrotvora. Mnoge su od njih ipak promakle mome istraživanju zbog teških vremena jer nije bilo prigode da ih proučim. Bog je, naime, želio da turski barbari i tako očiste njegovo polje, da je gotovo dopustio da se iskorijeni žito i kukulj, nakon što je strana luteranska pošast, prešavši Dravu, u naše krajeve donijela strane skandale i strane ljude, a nije se baš odmah niti gorljivo ustalo protiv tatarskih novotvorevina. Čuo sam od mnogih ljudi, uglednih zbog starosti ili mudrosti, a poimence od Petra Petretića,¹ biskupa za-

grebačkoga, da su turski oganj i mač koncem prošloga stoljeća tako haračili našom Domovinom, kao đavolji pomoćnici ... bezbožnom nogom, mada su ih na drugome mjestu u svoju Domovinu uvodili i plemići. Ipak su nastupila bolja vremena pa je presvijetli gospodin ... knez Toma Erdödy, tada ban i prvak Domovine u Požunskoj županiji, u ime čitavog kraljevstva uložio priziv protiv odluke ugarskih heretika ... što nikada neće uspjeti i sloboda se neće pridodati novim događanjima u našoj Domovini, sve dok se glava ne pripoji tijelu, a udovi trupu. Okrutnim napadačima, koji su svi doprli do obale Drave, ne smije se kao đavolskom čudovištu dozvoliti prijelaz, prije nego što svi zajedno sa ženama i djecom (ako Božja providnost tako bude dopustila) padnemo od neprijateljskog mača. Svi znamo, za vrijeme nedavnog upada Turaka, kako niti jedna kuća u našoj Domovini nije bila oštećena, nego su, prihativši savjete Božje zaštitničke providnosti, trojica mladih pastira pokraj Kupe blizu Pokupskog natjerali u bijeg turske čete koje su namjeravale uništavati (sve pred sobom) kao da se poigravaju. Tako, naime, Bog pomaže svojim vjernicima, nakon što ste vi stranim bezumljem neprestance odlučivali ne podržati nijednoga od domovinskih uglednika. Nisam ucrtavao sve crkve, nego samo župne, da izbjegnem zbrku koja bi nastala zapisivanjem mnogih imena. Iz istoga sam razloga ipustio i mnoga sela, a razlog je povrh toga bio i taj što nisam mogao doznati imena mnogih jer se mnoga sela unutar zajedničkoga okruga nazivaju različitim imenima. Nisam mogao doznati niti imena svih dolina i šuma, a pogotovo onih koje su nedavno ispunjene novim naseljima oko bjelovarske utvrde. Iako njihovo dodavanje u zemljovidu veoma ne povećava broj podataka, njihovo ispuštanje broj grešaka čine manjim, a one su češće kod sitnih pojedinosti. Manje potoke češće sam zanemario iz istih razloga, ali one koji su općenita prepreka putnicima, pogotovo one punije vodom, nisam ispuštao. Područja, na kojima se po brežuljcima razaznaje malen broj raštrkanih kuća, označio sam zajedničkim imenom, da ne bih bio prisiljen svaki brežuljak, s i najmanjim brojem kućica, nazvati svojim imenom. Planine i ostala šumovita brda sva sam ucrtao, a da pokažem ona koja uglavnom nisu naseljena, ispunio sam ih gušćim ili rjeđim šumama, dok su druga viša ili manje obrađena ili naseljena, kao i nizine, s označenim selima ili naseljima. To sam činio i preko Kupe sve do Zrinske gore i Petrove gore, gdje se danas u pustim krajevima vide bogati ostaci drevne kulture, kolskih puteva, vinograda (vidio sam, naime, ne samo na brdu zvanom Lipa, nego i na mnogim drugim lozu koja još i danas rodi), livada i polja, a pogotovo oko Topuskoga, gdje sam stavio natpis "Hrvatska". U svome djelu dodao sam i neke događaje da kod dragoga potomstva osvježim sjećanje na pretke. Njih sam pak crpio kako iz "Povijesti" Nikole Istvanffija, tako i iz "Slavonskog sinopsisa" Antuna Vramca, nekoć župnika varaždinskoga, a i iz ostalih negdašnjih slav-nih spisa i iz "Sjećanja na hrvatske banove" Jurja Ratkaja. Sve ovo išlo je spori-rije nego što sam želio jer se uslijed zauzetosti nastavom ne može postići

toliko, koliko se želi, pa sam morao, kad god su prilike dozvoljavale, izlaziti na teren, sabirati opažanja o mjestima, i to tako kako je prigoda dopuštala različitim putovanjima u prikladno vrijeme. Ali, i nakon što je to sve bilo uspješno obavljeno, i nakon što sam okupivši šesnaestoricu najučćenijih ljudi ovih krajeva dobio njihovo odobrenje, ni onda nije nedostajalo zapreka, koje su ometale da javno obznanim ono što sam sam otkrio. Sada, udaljivši ih, po prvi put usudio sam se okušati nožičen za rezbarenje, što sam tako dugo želio, i u sirovu mjed zemljovid urezao stilom. Koliko-toliko ispunjeni zemljovid, u znak zahvalnosti i dužnog poštovanja, posvećujem (spomenutoj) gospodi. Malen dar, ali toliko kakvoga dozvoljava siromaštvo čovjeka od vjere, koji je želio mnogo više nego što mu je to bilo moguće, bilo radi sposobnosti, bilo radi molitve i strogosti crkvenoga reda. Naposljetku najponiznije molim spomenutu gospodu da ovaj rad pošteno i dobro prosude, a njima od srca želim svaki napredak. Zbogom.

Spomenutoj gospodi.

Pozdrav u Kristu. Stjepan Glavač iz družbe
Isusove, profesor kanonskog prava
na nadvojvodskoj gimnaziji u Celovcu.

UPOZORENJE

Prijatelju, ako u gorskim krajevima budeš imao sumnji oko udaljenosti, nemoj odmah osuđivati pogreške, nego se sjeti da zemljopisci ne idu po visokim planinama. Iz važnih razloga ne mogu se opisati svi njihovi dijelovi, kao da su najravnije nizine. Ne unosim opširno razdaljine puteva, a neke manje i ispuštam; ako ti se bude mililo, dozvoljeno ti je popuniti ih. Kada ih se, naime, izračuna, lako ih je unijeti. Zbogom, dobro sve prosudi.

Na samom početku Glavač poimenice navodi dvojicu uglednika svoga vremena, zagrebačkog biskupa Borkovića i kneza Nikolu Erdödija, na čiji je nagovor započeo izrađivati svoj zemljovid. Djelo je također posvetio i Hrvatskom saboru. Sabor je, naime, nakon početka turske ofenzive na Beč, te stvarne opasnosti da Karlovac padne u turske ruke, počeo otvoreno zahtijevati moderniju i ustrojeniju obranu Hrvatske, što bi trebalo obuhvaćati i izradu točnijeg zemljovida ovih krajeva, koji bi se mogao primijeniti i u vojno-strateške svrhe. Tako je poticaj Hrvatskog sabora bio odlučujući korak da se Glavaču povjeri izrada takvoga zemljovida. Za razliku od tada uobičajenih preuveličanih pohvala i izričaja prilikom posveti, Glavač se tek s nekoliko redaka zadržao na obavješćivanju javnosti tko je zaslužan za izradu spomenutoga zemljovida. Daleko je više riječi posvetio stvarnom komentaru svoga rada.

Sadržajno ovu posvetu možemo podijeliti na šest dijelova. O prvome, posveti u užem smislu, upravo smo rekli nekoliko riječi. U drugom dijelu donosi što ga je još osim poticaja crkvenih i političkih uglednika navelo da se upusti u ovaj posao. On najprije kritizira ostale zemljovide svojih prethodnika i svojih suvremenika. Dok druge zemlje zapadnokršćanske uljudbe imaju već vjerno sastavljene zemljovide, pregled Hrvatske tako je površno izrađen da jedva odgovara istini. Zatim navodi primjer za ovu tvrdnju. Jedna zemljovid njegova vremena Zagreb i Agram označava kao dva različita grada, međusobno udaljena čak dvije milje. Zanimljivo je da Glavač, kritizirajući svoje suvremenike i kolege kartografe, ipak nikada ne ide tako daleko da bi izrijeком naveo njihova imena, već, očito da im se ponaosob ne zamjeri, govori samo "Jedan je ..." ili "Drugi je ...". Kao posebno uočljive greške Glavač navodi nedostatnu sadržajnu popunjenost unutrašnosti Hrvatske, ispuštanje važnih podataka, netočnost smještaja lokaliteta i odstupanja u razdaljinama do dvije milje, posebice na kriznom području između Karlovca i Bihaća. Razumljivo je, međutim, da se malo koji kartograf toga vremena usuđivao osobno obići te krajeve te da bez vojne pratnje ili adekvatnog maskiranja u trgovce i sl. civilima nije uopće bilo preporučljivo onamo zaći. Stoga Glavač ovaj odlomak zaključuje riječima: "Iako nisam baš sve vidio vlastitim očima, ipak ni od kojeg područja nisam bio suviše daleko, a i uvijek sam uza se imao domaće mudre ljude, koje mi zovemo "harambašama", a koji su usmjeravali moja zapažanja". Treći dio Glavačeve posvete govori o još jednoj činjenici koju je želio posebno pojasniti pri svome radu. Na zemljovidu je, naime, naveo sva sjedišta župa, tadašnjih i onih do 250 godina unazad, a koje je, kako sam kaže, prepisao iz kataloga koji su sastavila trojica predšasnika zagrebačkog biskupa Borkovića.² Tu ujedno zahvaljuje biskupu, čijom je dobrotom dobio uvid u taj katalog. Jednakom žestinom Glavač se ovdje obara na turske barbаре i na luteranske heretike. On traži da se svi Hrvati u ovom presudnom trenutku uzdaju u Božju pomoć i providnost, navodeći primjer koji se zbilo nedugo prije izrade njegova zemljovida, kada su trojica mladih pastira s Kupe blizu Pokupskog natjerala u bijeg turske čete providnošću Božjom. Uopće, spas i boljitak Hrvatske, koju Glavač cijelo vrijeme naziva Domovina (Patria), stalno su mu na srcu i kroz čitav tekst proteže s nit velikoga domoljublja i idealizma.

U četvrtom dijelu govori on o toponimima, zašto je neke ispuštao, a druge unosio. Zanimljiv je podatak da nije htio unijeti nijedan toponim za koji nije bio stopostotno siguran u njegovu točnost, jer, kako on kaže, "njihovo ispuštanje broj grešaka čini manjim". Posebno je označavao naseljene krajeve i brda te ih simbolima kućica odijelio od nenaseljenih, koje je označio simbolom stabala. Podatke o mjestima iz slavne povijesti crpio je, kako sam navodi, iz spisa Istvanffija,³ Vramca⁴ i Ratkaja.⁵

Naposljetku, ovaj tekst zaključuje Glavač tvrdnjom da se svoj rad usudio objaviti tek nakon što ga je pokazao šesnaestorici najuglednijih i najučenijih

ljudi svoga vremena i nakon što je od njih dobio odobrenje da je načinio dobar posao. Kaže zatim da se po prvi put okušao nožićem za rezbarenje te zemljovid urezao u sirovu mjed. Korpus teksta završava pozdravom gospodi koju je na početku poimenice naveo. Ispod korpusa nalazi se mali dodatak, koji je Glavač naslovio s "Admonitio" (Upozorenje). To je kratka uputa korisniku ovog zemljovida. Autor moli da se njegove pogreške odmah ne osude jer nije mogao obići baš sve krajeve, a posebice visoke planine, te dozvoljava svakome, tko kakvu grešku pronađe, unijeti ispravke i preinake.

Osvrnimo se sada nakratko na izgled teksta i na jezik kojim se Glavač u svome tekstu služio. Tekst je, naravno, pisan tada službenim latinskim jezikom i izrazito je gramatički ispravan. Na izvorniku se zamjećuju manje lakune nastale uslijed istrošenosti ili uzrokovane vodom, no one ne utječu na razumijevanje teksta i uglavnom se smisleno dadu popuniti. Latinski tekst ove posvete tiskao je u Hrvatskom geografskom glasniku dr. Miroslav Vanino iz Sarajeva,⁶ ali do današnjeg dana, nažalost, imali smo samo jedan hrvatski prijevod⁷ ovog dragocjenog pisanog svjedočanstva svoga vremena, te se nadam da će ovo prevođenje doprinijeti ne samo razumijevanju rada nego i osobe Stjepana Glavača. U tekstu se mogu primijetiti tada uobičajena variranja slova "u" i "v", malih i velikih slova te pojedinačna kraćenja nekih riječi. Tu se Glavač ipak drži svojih zakonitosti pa tako čitava prezimena biskupa Boorkovića i Petretića piše velikim štampanim slovima, očito im i na taj način odajući zahvalnost i dužno poštovanje, dok osim ostalih vlastitih imena velikim početnim slovom piše i titule, odnosno naslove (Episcopus, Dominus, Viri Religiosi, Banus, Parochus) i ustanove (Regnum, Capitulum, Praesidium). Riječi krati dvotočkom, primjerice "archid:", "soc:" itd. Na kraju teksta već spomenuto upozorenje korisnicima zemljovida tiskano je kurzivom da bi se i naizgled razlikovalo od korpusa teksta. Ovdje treba spomenuti i brojne toponime koje je Glavač zapisao na samom zemljovidu, koji, doduše, ne spadaju u tekst posvete, ali su također uneseni autorovom rukom i izuzetno dobro oslikavaju način kako se u Glavačevo doba hrvatsko zemljopisno nazivlje razlikovalo ili koliko je bilo istovjetno današnjem.⁸

Glavačeva posveta kao integralni dio njegova zemljovida izuzetno je korisna današnjim i budućim istraživačima. Ona nam ne otkriva samo tadašnje stanje u kartografiji, političke i vojne uvjete nastanka spomenutog zemljovida, način njegove izrade, jezik ondašnjih učenih ljudi, nego i da je koncem 17. stoljeća Hrvatska imala velikog majstora svoje struke i izrazitog domoljuba koje je svojim radom u presudnim trenucima uvelike doprinio obrani svoje i naše Domovine Hrvatske.

SAŽETAK

U ovom radu autorica donosi prijevod dedikacije (posvete) koja se nalazi u lijevom gornjem uglu zemljovida Hrvatske Stjepana Glavača iz 1673. godine. Sadržajno se ova posveta daje podijeliti u šest cjelina, koje redom obrađuju sljedeće teme: 1) posveta u užem smislu, zahvala zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću, knezu Nikoli Erdodiju i Hrvatskom saboru 2) razlozi koji su naveli Glavača da izradi ovaj zemljovid: druge zemlje imaju već vjerno sastavljene zemljovide, kritike na račun prethodnika i suvremenika 3) kako je, iz kojih izvora i prema kojim kriterijima Glavač unosio sjedišta župa na zemljovid 4) toponimi 5) način izrade zemljovida i čin objavljivanja 6) kratko upozorenje korisnicima, tiskano u kurzivu. Jezično se ova posveta ne razlikuje od sličnih tekstova svoga vremena. Njeno proučavanje otkriva nam pojedinih stvari o stanju kartografije koncem 17. stoljeća, političke i vojne uvjete nastanka spomenutog zemljovida i veliko domoljublje njenog autora Stjepana Glavača.

SUMMARY

The author translates the dedication, written in the Latin language, which is situated in the upper left corner of the map of Croatia, made by the Jesuit Stjepan Glavač, and gives real and lingual comments on the text. The map is dedicated to prince Nikola Erdody and the Croatian Parliament. The reasons of the origin of the map of Croatia are given (Glavač censures his predecessors and his contemporaries), the political circumstances in Croatia are discussed; Glavač talks about how he made his map and describes his sources and ideals. The dedication is grammatically and linguistically correct, written in the language common for his time, but it is no wonder because Glavač worked as a professor of the canon law at the Archiducal secondary school in Klagenfurt. The text above all proves the great patriotism of its maker, because, as Glavač self said, he made this map "urged by the great love for his Homeland".

BILJEŠKE

1. Petretić Petar, biskup zagrebački 1648.-1667.
2. RAČKI F., *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine IV (1872), str. 201.*
3. *Nicolai Isthuanffi Pannonii Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV ab anno 1490. ad annum 1605., Köln 1622.*
4. *Vramecz Antun, Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po d. Antolu pope Vramecze kanouniku zagrebechkom. Ljubljana 1578.*
5. *Ratkay Juraj, Memoriae regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae, Beč 1652.*

6. *Vanino M.*, O postanku zemljovida Hrvatske Stjepana Glavača (1673.). Bilješke uz dedikaciju. Hrvatski geografski glasnik 8-9-10, Zagreb 1939., str. 247.-252.
7. O tome usp. *Marković M.*, Descriptio Croatiae, Zagreb 1993., str. 184.-199.
8. Radi se o prijevodu I. Macana, izdanom u časopisu Gazophylacium, god. II., br. 1-2, Zagreb 1995., str. 147.-155.

Primljeno: 1998-3-13